

DIJALOG SA LINGVISTIČKOG I METODIČKOG ASPEKTA

ČEDOMIR REBIĆ

Republički pedagoški zavod, Sarajevo

Da bi metodička interpretacija dijaloga bila valjana, da bi omogućila sagledavanje književne funkcije i lingvističke forme, morala bi se temeljiti na teoriji o komponentama govora. Time bismo osigurali mogućnost divergentnog tumačenja i shvatanja funkcije i forme dijaloga; ono što je dato u jednoj formi ima mogućnost da bude iskazano i u drugoj formi; ono što u datom umjetničkom tekstu funkcioniра u okvirima određenih umjetničkih zakonitosti može da, mijenjanjem lingvističke forme, mijenja i umjetničku zakonitost. Za metodičke pristupe reći ćemo da su valjani ako omogućavaju prodor interpretativnog procesa u ono što je unutrašnje i u ono što je spoljašnje u dijalogu; ako omogućavaju sagledavanje kako različitom modifikacijom nastaju kvalitativne promjene, jer se jedno u drugom ostvaruje.

U interpretaciji dijaloga potrebno je omogućiti sagledavanje koliko sadržaj zahtijeva upotrebu određenih izražajnih sredstava, koliko dubinska (semantička) struktura utiče na konfiguraciju površinske. Predstavljanje određenih pojmova traži i određene kodne sposobnosti. Od moći kodnih sposobnosti zavisi i kvalitet semantičkog izlučivanja. Jednom oblikovan sadržaj čini jedinstvo — jedinstvo forme i sadržaja.

Otkrivanjem ovakve ravni omogućavamo sagledavanje dodirnih tačaka semantičke i površinske strukture. Tu nam pomaže i sagledavanje socijalne osnove, situacije u kojoj učestvuju govornici i odnosa među govornicima. Polazimo od toga zašto govornik uzima te riječi iz jezičkog sistema da bi oblikovao iskaz; procjenjujemo koje to vlastite osobenosti on daje tim riječima, koliko je to povezano sa duhom govornika, da li je u iskazu izražena logičnost, senzibilnost i dr. U interpretaciji dijaloga valja metodičkim pristupima omogućiti sagledavanje koliko izgovorena riječ povratno djeluje na unutrašnju strukturu govornika, kako govornik prihvata te riječi i daje im potpunije značenje. U dijalogu:

- »A što nije došao sâm da mi to kaže?
- Ne znam.
- E onda mu reci da ne mogu.
- Možeš, samo ako hoćeš.
- Dobro. Onda neću.
- Nećeš?
- Neću.
- Kažeš, nećeš!
- Kažem, neću! Nikad se tim poslom bavio nisam, neću ni sad.«

(M. Selimović, *Tvrđava*)

— jedan učesnik u govoru odbija nagovor učesnika sa kojim razgovara, i to sve kategoričnije, kao da mu svaka prethodno izgovorena riječ daje empirijsku potvrdu za zauzimanje intencionalnih stavova. Te promjene u unutrašnjoj strukturi govornika projektovane su gradacijski poredanim izrazima sa osnovnim značenjem usmjerenim u pravcu intencionalnog stava: »Dobro. Onda neću... Neću... Kažem, neću!«

Postepeno pojačavanje doživljaja i shvatanja učesnika adekvatno je lingvistički oblikovano. Prva replika koja sadrži, izraz *neću* u prepoziciji ima riječi (Dobro. Onda) kojim se ublažuje značenje, da bi u drugoj, svodenjem na samo *Neću* primilo puno pravo značenje i u trećoj *Kažem, neću!* pojačalo izrazom u prepoziciji *Kažem* i govornim vrednotama koje zahtijevaju upotrebu uzvičnika.

Interpretacija ovakvog tipa dijaloga omogućava da se shvati kako »organizaciono središte svakog iskaza, svakog izraza nije unutra već napolju: u socijalnoj sredini koja jedinku okružuje... Iskaz kao takav u celosti je proizvod uzajamnog socijalnog delovanja, kao onog neposrednog, koje je određeno situacijom govorenja, tako i onog najdaljeg, koje je određeno celokupnošću uslova datog govornog kolektiva.«¹

U književnoumjetničkim tekstovima ima dijaloga kojima je osnovna funkcija održavanje komunikacije, govorne interakcije, za razliku od dijaloga u kojim sadržaji pojedinih replika nisu dovoljno interakcijski determinirani.

Dijalog:

- »Da tebe ne upletu?
- Ko da me uplete? Šta sam kriv? I kako da me upletu? Ne znam ni kako se desilo.
- Jesi li siguran da ti ne može biti ništa?
- Siguran sam. Igru igraju veći od nas.
- Veći igraju, manji plaćaju.
- Ovaj put nisi u pravu.
- Daj bože. Samo ti nikome ne pričaj to što znaš.
- Nisam lud.«

(M. Selimović, *Tvrđava*)

— ima naglašenu komunikacijsku ulogu. U ovakvom tipu dijaloga snažnu ulogu ima slušalac. Karakterizaciju likova ne možemo pouzdano izvoditi iz jezičkih formi, nego iz različitih konteksta dijaloga.

Poseban tip dijaloga čine oni u kojim semantički odnos među replikama nije ostvaren po sistemu replika — pitanje i replika — odgovor. U njima sadržaj svake replike predstavlja projekciju asocijacija govornika na zajednički predmet razgovora. Smjena među replikama nije samo uslovljena unutrašnjim sadržajem dijaloga, nego i nečim vanjskim: kodeksom ponašanja, u prvom redu. Npr.:

- »Taj razgovor mu je lakši, jer je izvan njega.
- Lijep život. Samo je obično kratak.
- Je li bolji lijep a kratak, ili dug a ružan? Gavran živi tristo godina.

¹ Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit Beograd, 1980, 104.

- Gavran i ne zna da je živ.
- Mi znamo, to je naša sudbina.
- To je naša nesreća.
- Sreća i nesreća.«

(M. Selimović, *Tvrđava*)

Semantičke specifičnosti ovog tipa dijaloga projektuju se i adekvatnom interpunkcijom.

Različitim odrednicama metodičkog instrumentarija (pitanjima, zadacima i eksplikacijama) valja otkriti sadržaj i cilj replike: da li je replika postavljena radi raspitivanja ili radi isticanja vlastitog stava. Tako u tekstu:

- »Šta je to što nosite?
- Za hvatanje jegulja.
- Imate jegulja u jezeru?
- O, mi naročito živimo od njenog hvatanja.
- Ali nema nijedne reke, ni koja utiče, ni koja ističe iz jezera?
- Nema.
- Jezgro nije vezano podzemno sa morem?
- Nikad to nismo čuli.
- Kako je onda moguće da ima jegulja!«

(Rastko Petrović, *Ljudi govore*)

— replikom se ne ističe smo želja za saznanjem nego i za potpunijim objašnjenjem.

Metodička znanost mora da izgrađuje pristupe ne samo prema »dijalogu u užem smislu te reči« kao »najvažnijoj formi govorne interakcije«² nego i prema dijalogu koji se »može shvatiti široko« kao »svakoj govornoj komunikaciji bilo kog tipa.«³ Pristupe valja prilagoditi uslovima i situaciji u kojoj nastaje dijalog; da li je to dijalog koji nastaje među učesnicima na nekoj svečanosti, skupu, tradicionalnom običaju i dr. Pristupima valja obuhvatiti i aspekte učesnika; da li je to dijalog među drugovima, ljubavnicima ili među učesnicima sa izraženom hijerarhijom (starješina, potčinjeni).

Tako u tekstu:

- »Rejnaldo: Razumem, gospodaru.
- Polonije: Nek vas bog uvek štiti! Zbogom
pošli.
- Rejnaldo: Dobri gospodaru moj!
- Polonije: I motrite
Sami navike mu.
- Rejnaldo: Hoću, gospodaru.
- Polonije: I neka marljivo uči muziku.
- Rejnaldo: Dobro, gospodaru.
- Polonije: Sad, srećan vam put!«

(V. Šekspir, *Hamlet*)

— leksičkim, sintaksičkim i intonacijskim elementima projektovan je hijerarhijski odnos.

² Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit Beograd, 1980, 106.

³ Bahtin, *N. d.*, 106.

Dijalog:

» — Ko će to učiniti?

— Narod.

— Narod je pust broj, rasuta snaga. Nema jednog cilja, ništa mu nije zajedničko, osim neposredne koristi i straha. Izdijeljeni smo. Selo selu neće pomoći ako naiđe opasnost. Svako se nada da će njega mimoći.«

(M. Selimović, *Tvrđava*)

— karakterističan je po mejednakoj dužini govora učesnika. Bolja obaviještenost jednog učesnika nameće i njegovu dominaciju u dijalogu. Dominaciju u dijalogu može preuzeti, takođe, učesnik koji je bolje opremljen ne samo znanjem i inventivnim sposobnostima nego i zalihom riječi i govorničkom umjetnošću. I često se događa da »razgovor može usled dominacije jednog od učesnika nad ostalim preći u monolog, na duži trenutak ili trajno«. ⁴

Različiti tipovi dijaloga omogućavaju da se u interpretativnom procesu sadržaji prilagode intelektualnim mogućnostima učenika i zahtjevima načela vertikalno-spiralnog slijeda usvajanja znanja. Po smislu i strukturi dijaloga tipa pitanje — odgovor prikladniji je za interpretaciju sa učenicima mlađeg školskog uzrasta, jer sadržaj prethodne replike nameće ne samo sadržaj nego približno određuje i formu druge replike.

Dijalog u kome se sadržaj iz prethodne replike produžava u onolikoj mjeri koliko je potrebno za konstituisanje novog predmeta razgovora u kome će se potpunije projektovati različiti stavovi i interesi učesnika, povezati i uskladiti sa zahtjevima okruženja dijaloga, zahtijeva jače intelektualne napore, pa je primjereniji učenicima starijeg doba uzrasta. On zahtijeva da se »neuroni pažnje« usmjeravaju prema onome novom što se otvara, a da se u »tragovima pamćenja« sačuvaju prethodni sadržaji. Takav dijalog u kome se traži smisao ima veliku vrijednost za razvijanje funkcionalnih sposobnosti učenika. Učenik mora da usmjerava svoju otvorenost prema zajedničkom fokusu, a to zahtijeva da se sadržaji replika učesnika primaju razmišljanjem o značenju, jer je tako moguće uskladiti i povezati intencije replika. Sa ovog aspekta valja otkrivati strukturalno-semantičko jedinstvo dijaloga.

U nastavnom procesu dijalog ima veliku funkcionalnu vrijednost: omogućava razvijanje intelektualnih sposobnosti učenika. Interpretacijom dijaloga razvija se kod učenika kontrola mišljenja kao i funkcija saopštavanja (projektovanja) mišljenja. Odnos misli i govora u dijalogu je u stalnoj promjeni. U tom rasponu između spoljašnjeg i unutrašnjeg faktora komunikacije razvija se i sposobnost mišljenja i sposobnost izražavanja.

Međufunkcionalnu vezu mišljenja i govora, koja se na specifičan način projektuje u dijalogu, valja primati u jedinstvu, u cjelini, kao sadejstvo obilježja. Unutrašnje jedinstvo svake riječi, koja je uključena u komunikativni proces, u dijalog, čini na specifičan način ostvarena veza značenja i funkcije.

Sadržaji različitih tipova dijaloga omogućavaju nam da poučavamo učenike o produktivnom primanju informacija, izvođenjem novog značenja i smisla datih riječi uz pomoć okruženja.

⁴ Jan Mukaržovski, *Struktura pesničkog jezika*, Teze Praškog lingvističkog kružoka, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1986, 104.